

7. Uticaj jugoslovensko-bugarskog pakta od 24. januara 1937. godine na odnose između članica *Balkanskog sporazuma*, JIČ IV/2, 1965, 3—20.

Izrađen na temelju arhivske građe, uglavnom iz Diplom. arhiva SIP-a, Arhiva VI Instituta (Beograd) i Polit. Archiv des Auswärt. Amtes (Bonn), članak prikazuje promjene do kojih je u Balkanskom sporazumu od 1934. došlo zbog »Ugovora o vječnom prijateljstvu Jugoslavije i Bugarske«, koji je vlada M. Stojadinovića sklopila da se u promijenjenoj međunarodnoj situaciji osigura od teritorijalnih revindikacija Bugarske. Autor dokazuje da je to urađeno na štetu Grčke i sigurnosti njezina zemljišnog integriteta (Dedeagač — Solun), zbog čega je 1938. došlo do obnove grčko-turskog ugovora. Budući da ni Rumunjska nije jug.-bug. pakt priznala bez dubokih rezervi, a Bugarska je odlučno odbacila mogućnost svog ulaska u Balkanski sporazum, taj je bio spomenutim paktom znatno oslabljen.

Jaroslav Šidak

GRAĐA O STVARANJU JUGOSLOVENSKE DRŽAVE (1. I—20. XII 1918).

Priredili *dr Dragoslav Janković* i *dr Bogdan Krizman*, Institut društvenih nauka, Beograd 1964, str. XL, 817.

Prva potpunija i cjelovitija zbirka građe o stvaranju jugoslavenske države u toku prvoga svjetskog rata objavljena je relativno kratko vrijeme nakon ujedinjenja. Bili su to »Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1919.« Od F. Šišića koje je štampala Matica Hrvatska u Zagrebu 1920. Prije toga izašle su neke manje zbirke, većinom propagandnog karaktera, koje samo djelimično dokumentiraju historiju jugoslavenskog ujedinjavanja kao što su: »Ženevska konferencija o jugoslovenskom ujedinjenju« od M. Čemerikića (Ženeva 1918, Zagreb 1919), »Croats and Slovenes Friends of the Entente in the World War« od F. Barca (Pariz 1919; ta je zbirka iste godine štampana u Parizu i na francuskom jeziku pod naslovom »Les Croates et les Slovènes ont été les amis de l'Entente pendant la Guerre«), »De la Serbie à la Yougoslavie« od A. Arnaoutovitcha (Pariz 1919), »La question adriatique« od Adriaticusa i »The Jugo—Slav Movement« (London 1920).

Šišić je priredio za ono vrijeme vrlo korisnu zbirku. Prikupljao je građu kao historičar koji želi dokumentirati genezu jedne historijske činjenice, stvaranje jugoslavenske države, iznoseći samo one dokumente koji su mu se činili historijski relevantnim u procesu ujedinjavanja Srba, Hrvata i Slovenaca. Zato je unio gotovo isključivo dokumente koji svjedoče o pozitivnim stavovima prema ujedinjenju i označavaju progresivna kretanja prema tom cilju. Tu su s jedne strane izjave, programi, memorandum i sporazumi srpske vlade, Jugoslavenskog odbora i Crnogorskog odbora koji osvjetljavaju rad na ujedinjenju u zemljama Antante i Amerike, a s druge strane deklaracije hrvatskih, srpskih i slovenskih stranaka, poslaničkih klubova, Hrvatskog sabora i Narodnih vijeća SHS koje govore o širenju, jačanju i akciji pokreta za ujedinjenjem u jugoslavenskim zemljama Austro-Ugarske. U zbirci je priopćeno više građe koja dokumentira rad na ujedinjenju u domovini nego u inozemstvu. Razlog tome može biti što arhivi srpske vlade i Jugoslavenskog odbora još nisu bili ni sređeni ni pristupačni, ali se u tome može razabrati i želja (Šišić je bio ekspert naše delegacije na Konfe-

renciji mira u Parizu) da se jače istaknu akcije za ujedinjenjem u domovini, što je u to vrijeme, kad se još vodila diplomatska borba za granice jugoslavenske države, moglo imati i političko značenje. Šišić je donio i najvažnije izjave državnika Antante i Austro-Ugarske koje se odnose na jugoslavensko pitanje ili su utjecale na njegov razvoj, a obratio je pažnju i jadranskom pitanju koje je bilo tijesno povezano s problemom jugoslavenskog ujedinjenja. Kad se sve to uzme u obzir, onda se dolazi do zaključka da je on bio u pravu kad je u predgovoru zbirke tvrdio da ona sadržava »ponajvažnije i ponajznačajnije javno objavljene akte i izjave« o toj problematici.

»Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914. — 1919.« bili su više od četiri decenija jedina zbirka građe o stvaranju jugoslavenske države i dugo vremena jedan od glavnih izvora za historiju ujedinjenja u prvom svjetskom ratu. Međutim, iz godine u godinu pojavljivale su se manje ili veće zbirke građe koje su dokumentirale pojedine probleme jugoslavenskog ujedinjenja novim priložima i štampali se dokumenti koji su unosili novo svjetlo u tu materiju, tako da je Šišićeva zbirka sve više zaostajala za razvojem historijske nauke o tom pitanju, dok nije najzad, poslije drugoga svjetskog rata, i zastarjela. Već između dva rata objavljeno je više građe važne za historiju stvaranja jugoslavenske države. Tako je štampana velika zbirka u 30 svezaka: »Veliki rat Srbije za oslobođenje i ujedinjenje« (Beograd 1924—37) koja se odnosi na vojne operacije srpske vojske, zatim zbirka »Supilo u Italiji. Neobjavljena Supilova pisma« od B. Radice (Obzor 1929, br. 62—68), pa zbirka P.—H. Michela »La question de l'Adriatique« (Pariz 1938), u kojoj se nalaze glavni diplomatski dokumenti o jadranskom i jugoslavenskom pitanju u tom periodu, i mnoge zbirke diplomatskih dokumenata objavljene u inozemstvu, od prvorazredne važnosti i za historiju jugoslavenskog pitanja. Kao najvažnije da spomenemo: »Međunarodne otkrovenja v epohu imperijalizma« (serija 3, 1914—17, Moskva—Lenjingrad 1931—38), »Iswolski im Weltkrieg 1914—1917« od F. Stieva (Berlin 1926), »Papers Relating to the Foreign Relations of the United States: The World War, 1917 (Supplement 1, Washington 1933), The Lansing Papers 1914—1920 (Washington 1939—40)«. Više dokumenata o srpskoj vladi i Jugoslavenskom odboru objavljeno je u prilogu Participatora (M. Ninčića) »Kako je došlo do Krfske konferencije« (Novi Život IV, V, VI, i IX, 1922), u knjigama H. Hinkovića »Jugoslavija u Americi« (Zagreb 1922) i »Iz velikog doba — Moj rad i doživljaji za vrijeme svjetskog rata« (Zagreb 1927), F. Potočnjaka »Iz emigracije« (I — IV, Zagreb 1919—1927), N. Stojanovića »Jugoslovenski odbor« (Zagreb 1927), M. P. Đorđevića »Srbija i Jugosloveni za vreme rata 1914—1918« (Beograd 1922), M. Jakovljevića »Iz rata i emigracije« (Subotica 1923), i, naročito, u standardnom i do sada nenadmašenom djelu M. Paulove »Jugoslavenski odbor« (Zagreb 1925).

Poslije drugoga svjetskog rata otvoreni su mnogi dotada nesređeni i nepriступačni arhivi, što je omogućilo objavljivanje nove građe o stvaranju jugoslavenske države. A. Mandić je u svojoj knjizi »Fragmenti za historiju ujedinjenja« (Zagreb 1956) saopćio u prijevodu važnija dokumenta iz spomenute zbirke »Međunarodne otkrovenja« i dio građe iz arhiva Jugoslavenskog odbora. Materijali o jugoslavenskom radničkom pokretu, među ostalim i u prvom svjetskom ratu, štampani su u zbirkama »Istoriski arhiv Komunističke partije Jugoslavije

I-VII« (Beograd 1949—51), »Građa za povijest sindikalnog pokreta u Hrvatskoj za godinu 1917—1919« (Zagreb 1955) i »Srpski socijalistički pokret za vreme prvog svetskog rata« (Beograd 1958). B. Krizman je objavio mnogo dokumenata iz Državnog arhiva u Zagrebu, arhiva Jugoslavenskog odbora, arhiva Vojno-istorijskog instituta, arhiva srpskog ministarstva inostranih dela u Beogradu i ostavštine obitelji Čingrija u Dubrovniku u ovim većim ili manjim kolekcijama građe: »Zapisnici središnjeg odbora »Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu« (Starine JAZU 48, Zagreb 1958), »Izveštaji D. T. Simovića, delegata srpske Vrhovne komande kod vlade Narodnog vijeća SHS g. 1918« (HZ 1955), »Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918« (HZ X, 1957) a, osim toga, neke dokumente iz 1918. štampao je i pojedinačno. D. Foretić je objavio »Nekoliko dokumenata o pobuni mornara u Boki Kotorskoj 1918« (Istorijski zapisi 1954, sv. 2); B. Radica »Supilova pisma Ferrerovim« (Hrvatska revija VII, Buenos Aires 1957, sv. 4. i XII sv. 1—2) J. Vidmar »Prilozi građi za povijest 1917.—1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeke Oktobarske revolucije kod nas« (Arhivski vjesnik I, 1958); B. Stulli »Prilozi građi o ustanku mornara u Boki Kotorskoj 1—3 februara 1918« (AV I, 1958) i »Prilozi građi za historiju jugoslavenskog pitanja 1918. godine« (AV, II, 1959); D. Šepić »Iz korespondencije Frana Supila« (AV I, 1958, i II, 1959), Trumbićev »Dnevnik« (Historijski pregled V, 1959) i »Svjedočanstva suvremenika o radu Frana Supila 1914—1917« (HP IX, 1963); H. Kapidžić »Rad Narodnog vijeća SHS Bosne i Hercegovine u novembru i decembru 1918« (Glasnik arhiva i društva arhivista Bosne i Hercegovine, 1963). Ovdje treba spomenuti i knjigu M. Marjanovića »Londonski ugovor iz 1915« (Zagreb 1960) u kojoj je objavljeno toliko dokumenata da bi se gotovo moglo reći da je to zaprava zbirka građe »sui generis«.

Pojedinih dokumenata iz historije ujedinjenja ima u knjigama F. Čulinovića »1918. na Jadranu« (Zagreb 1951) i »Odjeci Oktobra u jugoslavenskim krajevima« (Zagreb 1957), u knjizi A. Smith-Pavelića »Dr. Ante Trumbić — Problemi hrvatsko-srpskih odnosa« (München 1959), u knjizi D. Vujovića »Ujedinjenje Crne Gore i Srbije« (Titograd 1962), u memoarima Lj. Leontića »O Jugoslovenskom odboru u Londonu« (Zagreb 1961), u člancima B. Stullija »Od Majske deklaracije do januarskog memoranduma Jugoslavenskog kluba« (Pregled X/2, 1959) i »Oko jedne turneje grofa Tize po jugoslavenskim zemljama u septembru 1918. godine« (Pregled XI/1, 1959), u člancima i raspravama B. Krizmana »Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu i talijanska okupacija na Jadranu 1918. godine« (Anali Jadranskog instituta I, 1956), »Predstavnici predsjedništva Narodnog vijeća SHS u Budimpešti, Beču i Pragu 1918« (HZ X, 1957), »Ženevska konferencija o ujedinjenju 1918. godine« (Istorijski glasnik 1958, sv. 1—2), »O putu grofa Stj. Tize po jugoslavenskim zemljama u septembru 1918« (HZ XI—XII, 1958—59), »Srpska Vrhovna komanda u danima raspada Austro-Ugarske« (HZ XIV, 1961), »Povjerljive veze između »Jugoslavenskog odbora« i domaćih političara za I svjetskog rata« (HZ XV, 1962), kao i u člancima V. Vučkovića »Diplomatska pozadina ujedinjenja Srbije i Crne Gore« (Revija za međunarodno pravo VI, 1959) i »Iz odnosa Srbije i Jugoslovenskog odbora. Pitanje o ulasku predstavnika Odbora u Srpsku vladu« (Istorijski časopis XII—XIII, 1963).

Već ovaj kraći pregled dokumentacije o stvaranju jugoslavenske države objavljene između dva rata i nakon drugoga svjetskog rata pokazuje da je iznijeto na vidjelo mnogo novog materijala i da je bilo sazrelo vrijeme da se Šišićeva zbirka dopuni ili pripremi potpuno nova zbirka. Jednu potpuniju zbirku tražile su kako potrebe nastave historije, naročito na visokim školama, tako i sve veći interes koji za stvaranje jugoslavenske države pokazuju ne samo historičari nego i šira javnost. Teško iskustvo jugoslavenskih naroda u Kraljevini SHS a kasnije u Kraljevini Jugoslaviji i brzi slom te države temeljene na nacionalnoj i socijalnoj nejednakosti kao da su postavljali pitanje o historijskoj odgovornosti za takvo stanje a, s tim u vezi, i pitanje o ulozi pojedinih stranaka i ličnosti u stvaranju tako organizirane države. Već u načinu na koji je izvršeno ujedinjenje tražili su se uzroci nacionalnih i klasnih suprotnosti što su potresale starom Jugoslavijom.

Inicijativa za pripremanje nove zbirke građe o stvaranju jugoslavenske države potekla je od Instituta društvenih nauka u Beogradu, a tog su se zamašnog i teškog zadatka prihvatili dr. Dragoslav Janković i dr. Bogdan Krizman. Oni se već duže vremena bave problemima ujedinjenja i spadaju među najbolje poznavaoce tog perioda naše historije. D. Janković je o tome objavio dvije rasprave: »Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista)« (Istorija XX veka, zbornik radova I, Beograd 1959) i »Ženevska konferencija o stvaranju jugoslovenske zajednice 1918. godine« (Istorija XX veka V/1964). Osim toga, napisao je jedan skupni kritički prikaz »O posleratnim radovima na istoriji stvaranja jugoslovenske države 1918« (Jugoslovenski istorijski časopis 1962, sv. 2) a na V kongresu slavista u Sofiji 1963. održao referat o »Ulozi naprednih društvenih snaga u stvaranju jugoslovenske države 1918. godine« (JIČ 1963, sv. 4). B. Krizman je, pak, kao što se može razabrati i iz ovog prikaza, objavio mnogo rasprava, članaka i građe upravo o 1918. godini, među kojima treba napose spomenuti njegov referat održan na Drugom kongresu historičara Jugoslavije u Zagrebu 1958. o »Stvaranju jugoslavenske države« (HP IV, 1958) i raspravu »Ženevska konferencija o ujedinjenju 1918. godine« (IG 1958, sv. 1—2)

D. Janković i B. Krizman nisu uzeli Šišićevu zbirku kao osnovu da bi je dopunili novim dokumentima odnosno materijalima, iako je postojala i ta mogućnost, s obzirom na to da je u njoj bio objavljen znatan dio važnih dokumenata iz 1918. godine. Oni su, međutim, raspolagali s brojnim izvorima i nastojali ih iskoristiti u što većem broju, tako da bi se onih 115 Šišićevih dokumenata među njima potpuno izgubilo. Osim toga, oni nisu prihvaćali Šišićev izbor dokumenata. Smatrali su ga jednostranim, jer je Šišić uzeo u obzir uglavnom dokumente koji pokazuju »samo ono što je doprinosilo stvaranju jugoslovenske države kao jedinstvene zajednice jugoslovenskih naroda onakve kakve će se ona pojaviti krajem 1918. godine«, što ih je dovelo do zaključka — mislim prestrogog — da ta zbirka ima više »manifestaciono-politički nego stvarno naučni karakter«. Oni su, naprotiv, htjeli saopćiti i takvu građu koja pokazuje i »neslaganja, borbe između faktora u procesu stvaranja jugoslovenske države«, da bi, na taj način, dali objektivniju sliku borbe za ujedinjenje. Dok se Šišić ograničio na dokumente koji su pokretali događaje i razvoj, oni su išli u širinu i donijeli ne samo »značajniju građu« koja se, kao što u predgovoru ističu, odnosi »više ili manje direktno« na stvaranje jugoslavenske države nego i građu od manje važnosti koja govori o

ličnim shvaćanjima javnih radnika i državnika, o stavovima i neslužbenih faktora, ili daje uvid samo u općenite prilike odnosno atmosferu. Redaktori su očito bili pod pritiskom obilja originalne neobjavljene građe i ponekad zbog oskudice u prostoru, u dilemi između jednog manje važnog ali neobjavljenog i važnijeg ali objavljenog dokumenta odlučili se za prvi. Tako se dogodilo da nekoliko dokumenata koje je Šišić unio u svoju zbirku (dok. 80, 81, 86, 95, 124, 139, 156, 159) nije našlo mjesta u njihovoj »Građi«, mada bi po svojoj važnosti u nju spadali.

S druge strane, redaktori su zahvatili u građu s većim ograničenjem od Šišića. Iz jednog vremenski zaokruženog i cjelovitog perioda kao što je prvi svjetski rat, u kojem su se razvijali međusobno povezani događaji koji su doveli do ujedinjenja, izostavili su prve tri i po godine. Ograničili su se na 1918. godinu i počeli s 1. siječnjom te godine. Oni ističu da je ta godina prijelomna i najvažnija u procesu borbe za ujedinjenje i u tome imaju pravo, ali ona je ipak samo završna faza jednog procesa uvjetovanog ranijim akcijama i događajima, a datum kojim počinju — čega su, dakako, i sami svjesni — ne može obilježavati početak jednoga novog perioda ili faze u razvoju rata odnosno jugoslavenskog pitanja. Taj je datum uzet, razumije se, samo iz tehničkih razloga, jer je tu istrgnutu godinu trebalo nekako početi, ali sve to pokazuje da ta zbirka ostaje krnja, ako se ne dopuni građom od početka rata do 1918. Tako uspješno započet posao obvezuje na dalje napore i zadatke.

Posao koji su redaktori obavili u prikupljanju građe bio je golem. Pregledali su u Beogradu fondove Ministarstva inostranih dela Srbije (diplomatski arhiv), Državnog arhiva SFRJ (ostavština J. M. Jovanovića), Arhiva Vojno-istorijskog instituta (Arhiv srpske Vrhovne komande), Državnog arhiva SR Srbije, Arhiva Srpske akademije nauka i umetnosti, u Zagrebu Arhiv Jugoslavenskog odbora i Državni arhiv SR Hrvatske (Šurminova ostavština, ali ne i bogata Spinčičeva ostavština), u Ljubljani Državni arhiv SR Slovenije i Mestni arhiv, u Titogradu arhiv Istorijskog instituta SR Crne gore, U Skoplju Državni arhiv SR Makedonije, zatim fondove Državnog arhiva AP Vojvodine u Sremskim Karlovcima i Historijski arhiv u Dubrovniku. Nije poznato da li je pregledan Državni arhiv SR Bosne i Hercegovine. Čini se da nije, jer se zapisnici sa sjednica glavnog odbora Vijeća SHS Bosne i Hercegovine donose prema kopiji u Državnom arhivu u Zagrebu (Spisi Narodnog vijeća SHS) a iz arhiva u Sarajevu nema u zbirci ni inače dokumenata. Isto tako nije poznato da li su pregledani arhivi za historiju radničkog pokreta u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani i dr. Inostrani arhivi nisu iskorišteni jer su pretežno, naročito oni diplomatski, još uvijek nedostupni istraživanju. Iz predgovora se, međutim, ne vidi da li su redaktori pokušali da dođu do građe iz ostavštine javnih radnika koji su igrali znatniju ulogu u razvoju jugoslavenskog pitanja kao što su bili u Engleskoj W. Steed, R. W. Seton-Watson i A. Evans ili u Italiji L. Bissolati i G. Salvemini.

Osim građe iz arhivskih izvora, većinom još neobjavljene, u zbirku je unesena, u manjoj mjeri, već objavljena građa iz zapisnika srpske Narodne skupštine, Hrvatskog sabora, Središnjeg odobra Narodnog vijeća SHS u Zagrebu, ali u njoj nije našla mjesto nesumnjivo važna građa iz zapisnika Carevinskog vijeća u Beču (Stenographische Protokolle des Oesterreichischen Reichsrates, XXII/III) u kojima se nalaze interpelacije i govori članova Jugoslavenskog kluba i izjave austrijskih državnika i nejugoslavenskih zastupnika o jugoslavenskom pitanju.

Od stranih zbirki diplomatskih dokumenata upotrebljeni su najviše »Documenti diplomatici italiani« (Serie VI, vol. 1), vrlo malo »Paper's Relating to the Foreign Relations of the United States. The World War, 1918, Supplement 1«, a nisu uopće uzeti u obzir dokumenti iz »The Lansing Papers« iste zbirke ili dokumenti koji se nalaze u memoarima stranih državnika i diplomata. Novine su iskorištene tek iznimno i to samo neke (»Glas Slovenaca, Hrvata i Srba«, »Radikal«, »Politika«). Šteta što nije posvećena veća pažnja štampi, naročito glasilima političkih stranaka i grupa, jer se u njima može naći dragocjeni materijal o razvoju gledišta pojedinih građanskih i radničkih stranaka o pitanju ujedinjenja, o neslaganju u socijaldemokratskim redovima u pogledu nacionalnog pitanja, o zaoštavanju odnosa između Jugoslavena i Talijana u Slovenskom Primorju i Istri itd. (»Dom«, »Hrvatska država«, »Novine«, »Naprej«, »Slovenec«, »Slovenski narod«, »Edinost« itd.)

Redaktori su s građom postupali vrlo kritički. Gdje je to bilo moguće, objavili su originale, iz objavljenih zbirki unijeli su samo one dokumente koje nisu mogli naći u arhivima, što su uvijek označili, a koncepte su donijeli jedino ako nisu mogli pronaći originale.

Obrada građe je uzorna. Dokumenti su poredani kronološki; svaki od njih nosi broj, mjesto i datum nastanka (ako je po starom kalendaru, onda uvijek i datum po novom kalendaru), imena adresanta i adresata ili oznaku dokumenta, zatim njegov sažet sadržaj (regest), a u bilješkama ispod crte izvor dokumenta, njegovu bližu oznaku (pismo, telegram, koncept pisma itd.), upućivanje na ranije veze, često dokumenti, pretežno neobjavljeni, ili izvodi iz njih koji objašnjavaju ili dopunjuju tekst, precizni podaci o ličnostima, događajima i pojmovima koji se spominju i — što je, čini se, novost — upućivanje na literaturu koja obrađuje problematiku dokumenata. Redaktori su uložili velik napor i pokazali mnogo erudicije i akribije upravo u obradi građe, tako da njihova zbirka po savjesnosti i tehnici obrade kao i po svom naučnom aparatu dostiže zavidan nivo ne samo među problemskim zbirkama kod nas nego i u svijetu.

Redaktori su u predgovoru spomenuli da su dokumentirali ove uže problemske teme: odjek govora Lloyd Georgea od 5. I 1918. i Wilsonovu poruku kongresu od 8. I 1918, spor između srpske vlade i Jugoslavenskog odbora o pitanju saziva opće narodne skupštine, sporazum Trumbić-Torre (7. III) i Kongres potlačenih naroda Austro-Ugarske u Rimu (8—10. IV), republikanske tendencije u Jugoslavenskom narodnom vijeću u Washingtonu, pitanje priznanja Srba, Hrvata i Slovenaca u Austro-Ugarskoj kao savezničkog naroda i njegova prava na nezavisnost i ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom kao i priznanje Jugoslavenskog odbora kao predstavnika njihovih narodnih interesa, dobrovoljačko pitanje, sukob između srpske vlade i opozicije, pitanje dezaneksije Bosne i Hercegovine, gledište organizacija jugoslavenske omladine u Švicarskoj i Francuskoj o jugoslavenskom ujedinjenju, odjeci Majske deklaracije, sukob između srpske i crnogorske vlade, pokušaji Austro-Ugarske i Bugarske za sklapanje separatnog mira, jugoslavenske radničke stranke i nacionalno pitanje, srpska ratna misija u SAD, pobune u austro-ugarskoj vojsci i mornarici, akcija Jugoslavenskog narodnog vijeća u SAD da se jugoslavensko ujedinjenje provede na osnovu plebiscita, osnivanje Narodnih vijeća u Ljubljani (Narodni svet), Zagrebu i Sarajevu, narodne vlade SHS u Ljubljani, zemaljske

vlade u Splitu, Velikog narodnog saveta i Narodne uprave u Novom Sadu, zeleni kader, proboj Solunskog fronta, misija grofa Tisze u jugoslavenskim zemljama, priključenje Crne Gore Srbiji, odluke Hrvatskog sabora od 29. X, preuzimanje austrijske ratne mornarice, Ženevska konferencija o ujedinjenju, talijanska okupacija na Jadranu, nastojanje srpske vlade da se Bosna i Hercegovina izjasne direktno za ujedinjenje sa Srbijom, ujedinjenje I. XII, formiranje prve vlade Krajevstva SHS 20. XII 1918.

Iz toga se pregleda užih problemskih tema vidi da su redaktori obuhvatili sve ili gotovo sve važnije probleme s kojima se historičar susreće u proučavanju stvaranja jugoslavenske države 1918. Međutim, nije jasno zašto nema uopće građe o valu štrajkova koji je izbio za vrijeme pregovora u Brest-Litovskom u siječnju 1918. To je bio prvi masovniji istup proleterijata u Austro-Ugarskoj — u njemu je sudjelovalo i jugoslavensko radništvo — a svojim zahtjevom da se prime sovjetska načela o miru (pravo svakog naroda na samoodređenje) djelovalo je i na radikaliziranje politike jugoslavenskih stranaka u nacionalnom pitanju, što se vidjelo i po istupima predstavnika Jugoslavenskog kluba u Beču i po memorandumu toga kluba konferenciji u Brest-Litovskom od 31. I 1918.

Koncepcija redaktora svake problemske zbirke građe, kao što je ova, pokazuje se u izobru dokumenata i proporcijama između njenih osnovnih problemskih cjelina. Izbor zavisi, dakako, u znatnoj mjeri i od raspoložive građe, ali njihova koncepcija dolazi do izražaja i u okviru tih granica. Iz izbora koji su redaktori ove zbirke izvršili odmah pada u oči da su oni, za razliku od Šišića, znatno više istakli rad srpske vlade i Jugoslavenskog odbora u inozemstvu nego događaje koji su izazvali slabljenje i rasulo Austro-Ugarske i politički razvoj u zemlji koji je doveo do prihvaćanja ideje ujedinjenja gotovo od svih srpskih, hrvatskih i slovenskih građanskih i radničkih stranaka i političkih grupa, do stvaranja Države Slovenaca, Hrvata i Srba i, napokon do akta o ujedinjenju od 1. XII 1918. Tako u zbirku nije ušla građa o štrajku u siječnju 1918 (rezolucije štrajkaša u Trstu i Puli i dr.), o katastrofalnom stanju prehrane, zbog čega je dolazilo do demonstracija gladnih i napada na aprovizacije (o tome govor Laginje u Carevinskom vijeću od 5. II 1918, zatim rezolucija župana istarskih općina od 24. I 1918. i dr.), o stavu austrijskih vlada i generala prema jugoslavenskom pitanju (izjave predsjednika vlade Seidlera i Lamascha, prijedlozi predsjednika vlade Clam-Martinica i generala Sarkotića), o stavu i akciji protujugoslavenskih stranaka i grupa (frankovaca, nadbiskupa Stadlera, Šušteršića), o djelatnosti Jugoslavenskog kluba u Beču za rješenje jugoslavenskog pitanja (interpelacije i govori u Carevinskom vijeću od 5. II 1918, zatim rezolucija župana istarskih općina od 24. I 1918. i dr.), o venške i Talijanske socijaldemokratske stranke zbog pitanja granica, o razvoju događaja u Istri i Trstu pred slom Austro-Ugarske (osnivanje Krajevnog Narodnog sveta u Trstu, odbora Narodnog vijeća u Puli, osnivanje Odbora narodnog spasa u Trstu), o dolasku talijanske vojske (misija tršćanskog Odbora Narodnog spasa u Veneciji i sastanak jugoslavenskih i talijanskih parlamentaraca kod otoka Sv. Ivan na pučini), o republičkim tendencijama u Sloveniji i Istri (pisanje lista »Slovenec« i »Hrvatski list«), o razvoju prilika u Bosni i Hercegovini, o stanju u okupiranoj Srbiji i Crnoj Gori.

Osim toga, u zibrci nije dovoljno osvijetljena uloga grupa i javnih radnika koji su se zalagali za jugoslavensko ujedinjenje kao što su »Serbian Society of Great Britain« (Izostavljena je građa o manifestaciji tog društva u Mansion House u Londonu 25. VII 1918), časopis »The New Europe« (Seton-Watson, Steed, Evans), američka »The Mid-European Union« (rezolucija na »Independence Day« 1918), zatim u Italiji grupa oko Salveminijeva lista »Unità« i Albertinijeva dnevnika »Corriere della Sera«, u Francuskoj Denis, Berard i dr., a nije dokumentirano ni jugoslavensko pitanje u tajnim kontaktima Saveznika s predstavnicima cara Karla.

Redaktori su željeli da donesu što je moguće više neobjavljene građe, jer se do nje teže dolazi, i u tome su postigli svoj velik a možda i najveći uspjeh. Ako su zbog toga neke teme i nešto slabije dokumentirali to ne može umanjiti značenje i vrijednost njihove zbirke, jer je ona iznijela na vidjelo toliko dokumenata i bacila svjetlo na toliko problema našega ujedinjenja da će sigurno postati i vjerojatno dugo vremena i ostati najvažniji priručnik za historiju stvaranja jugoslavenske države 1918.

Dragovan Šepić

NOVI RADOVI O RAZVOJU ČEŠKOSLAVENSKE SOCIJALNE DEMOKRACIJE DO G. 1890.

Posljednjih godina izašlo je više rasprava koje se bave socijalističkim pokretom u češkim zemljama prije osnivanja II Internacionale. Pri tom se pomalo oblikuju specijalna obilježja češkoga socijalističkog pokreta, koja su vrlo inštruktivna za historičare radničkog pokreta u nas. Naime, u Češkoj, kao ekonomski najrazvijenijoj od svih nacionalno potlačenih zemalja u Habsburškoj monarhiji, po prvi se put, na svojstven način, javljaju problemi koji kasnije postaju karakteristični i u drugim nacionalno potlačenim zemljama.

J. Kořalka, *Severočeští socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí*, Liberec 1963, nastavlja s istraživanjem koje je započeo s knjigom: *Vznik socialistického dělnického hnutí na Liberecku*, Liberec 1956, u kojoj se bavio razdobljem do 1874. Recenzirani rad proučava razvoj socijalističkog pokreta od 1874—82, s težištem na godinama 1877—80, kada se Centralni komitet Socijaldemokratske stranke u austrijskim i češkim zemljama nalazio u Liberecu (Reichenberg). Prema tome, K. ne daje samo prilog proučavanju češkoga socijalističkog pokreta nego i općenitoj problematici socijalne demokracije u austrijskom dijelu Monarhije.

Nakon prikaza ekonomske osnove na kojoj nastaje radnički pokret u industrijskom okrugu Libereca, autor osvjetljava prilike koje su dovele do osnivanja prve radničke političke partije u Habsburškoj monarhiji — općeaustrijske socijaldemokratske stranke u Neudörflu 5—6. IV 1874, čiji program primaju socijalisti mnogih sjevernočeških gradova, a rezultat je i pokretanje lista »Arbeiterfreund«, oko kojeg se u 70-im godinama sakuplja vodstvo socijalne demokracije u Liberecu. G. 1874—5. u Zagrebu izlazi list »Radnički prijatelj«, što se svakako mora pripisati izravnom utjecaju kongresa u Neudörflu i pokretanju liberečkog »Arbeiterfreunda«. Od 1876. liberački socijalisti imaju sve važniju ulogu u općoj partijskoj organizaciji, a 1877. sjedite centralnog komiteta općeaustrijske socijaldemokratske stranke prenosi se u Liberec. Prema autoru, ova odluka nije samo posljedica

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB